

BÁLINT PÉTER
Önfelülrírási gyakorlat
Szabó Lőrinc
Születésnapi ajándék című
esszéjében

1.

„Az én olvasóm”: ilyesfajta címet adni egy esszének, tanulmánynak, irodalmi ankétnek, jobb esetben is megmosolyogtató. A címadás békebeli éveket idéz, amikor a saját emlékezetét, múltját, műhelyitkait faggató írot bizonyos értelemben az „irodalmi Kamcsatka” lakójaként emlegették. Ma pedig, amikor az önéletírás lehetséges műfajait (esztétikai fragmentumok, különböző típusú naplók, egy vagy több irányú levelezések, füzetek, széljegyzetek, kommentárok, önelemzések stb.) egyszerre több tudományterületen munkálkodó szaktekintélyek mozgósításával elemzik világszerte, nem lehet egészen gyanútlan sem az önmagát faggató, sem a faggató faggatója, mert – ha az eredetileg megszólított olvasók nem is – a hivatásos olvasók bizton számon is kéri az önéletírás nemzetközi szakirodalmában való jártasságát. Mindezen megfontolások persze nem teszik sem időszerűtlenné, sem érdektelenné, legfőképpen pedig irodalmiatlanná nem, hogy az író tükröt, sőt, nem ritkán tükröket tartson önmaga és nem utolsósorban feltételezett olvasója elé, s irodalomná tegye önmagát, ugyanakkor sokféle beesési szögből megvilágított hasonmásait.

Értem, vagy legalábbis érteni vélem, a magyarkanisai író tábor szervezőinek azon szándékát, hogy az írók – vagy bármely híresség – naplóját, levelezését, önéletrajzi szövegeit téve meg a párbeszéd tárgyává, miért az olvasót helyezték előtérbe. Szemérmesen elkerülték, hogy kimondják azt a kérdést, melyet Gyergyai Albert vetett föl Madame de Sévigné levelezése méltatásakor: miért olvasunk, ha egyáltalán olvasunk, olvasunk-e még ilyesfajta magánjellegű szövegeket, melyeket oly sok, máig érthetetlenül sok ítéskor igyekszik az irodalom másod- vagy harmadvonalába száműzni, némelyek pedig még a műfajmegjelölést is határozottan megtagadják tőlük. (Gyergyai persze meg is adja a választ: „mert az íróktól a jelen élet magyarozatát, megszépítését, sőt meghosszabbítását várjuk, s mint a hívők a hit révén, a többiek a hiúság révén hisznek a hírnévben, ebben a laikus »halhatatlanság«-ban”). Véletlen, vagy nagyon is sorsszerű, hogy e szöveg írása közben újra a kezembe került, mondhatni a kezemre játszott Géher István karcú kötete: a *Mesterségünk címere*, s ahogy belelapoz-

tam, döbbenve láttam, hogy az emlékezetem megcsalt, igaz, csak részben, s nem szándékosan, az egyik pompás esszéjében ugyanis ő tette fel, pontosabban ő is feltette e kérdést: „miért olvassuk az írók magánleveleit, amikor a műveiket is olvashatnánk? Gyanúm, hogy azért is, mert lelkünk mélyén nem egészen hiszünk az irodalomban, s keressük mögötte az igaz történetet. Úgy gondoljuk, hogy a magánszemély igazibb, mint a »lírai hős« vagy az »elbeszélő-én«. Tudnunk kellene pedig, hogy a művész mindig és mindenütt megjátssza magát (magát játssza meg, az a művészet): az író a leveleit is írja”.

Helyben is volnánk! Az írók magánjellegű szövegeit megfontolás, beszélgetés, vita tárgyává tenni szándékozó szervezők, tudatosan vagy áttételesen *Az irodalom helyzetéről* 1986-ban szubjektív és eszméltető vallomást tevő Géher szavait erősítették föl: „az irodalomról beszélni és gondolkodni is irodalom, annak lehetőségeivel és kötelezettségeivel”, s ezt az egyébként evidenciának tűnő kijelentést, mely ma még eszméltetőbb és sürgetőbb, mint elhangzásakor, annak a komor ténynek a nyugtázásával indokolta, hogy: „a mai irodalom, ilyen körülmények között, leszokott arról, hogy irodalomként foglalkozzon magával és a világgal. Így van. Irodalmunkat, valljuk be, nem nagyon érdekli az irodalom”. Engem viszont, évtizedes napló- és magánlevelezés-búvárlásom során kizárólag az irodalom érdekelt; az a – Szabó Lőrinc szavával élve – „lelkiismereti munka”, melyet egyes írók saját műveik kommentálásával, retusálásával, át- vagy fölülírásával végeztek; az a fiatalkori „mulasztásokat” pótló igyekezet, melynek háttérben, s egyáltalán nem véletlen a hasonlat, a Valéry-féle tökéletes Mű létrehozása, az életmű egészében való gondolkodás sejlik föl. Géher István fenti tényközlésének időszerűsége (mely az akkoriban nálunk még alig vagy egyáltalán nem ismert Maurice Blanchot kijelentésére hajaz: „Amikor Mallarmé azon gondolkodik, hogy »létezik-e olyasvalami, mint az irodalom«, e kérdés az irodalom maga: a saját lényegével való foglalatossággá vált irodalom”) és saját írói tapasztalataim okán értettem meg, hogy a hajdan volt értő és műélvező, képzeletét és szellemét olvasmányához kölcsönző olvasó hiányában – bármennyire is szeretnénk az ellenkezőjéről meggyőzni magunkat –, az irodalom magára marad, az írók magán- és belterjes ügyévé válik, s nem működik irodalomként. Legfeljebb valami másként: vagy *másként is*.

Az alábbi töredékek arra szeretnék ráirányítani a figyelmet, hogy a mi Szabó Lőrincünk, a Maurice Blanchot és Géher István által emlegetett irodalomfelfogás, a „saját lényegével való foglalatossággá vált irodalom” megszállottja, bizonyos értelemben folytatója, más szempontból kezdeményezője egyaránt.

2.

Úgy tűnik, Szabó Lőrincet alkotói természeténél fogva sokszor és sokat foglalkoztatja nem csak a műteremtés, az alkotói lélekállapot, az alkotás lélektani és esztétikai háttere, de a létrejött mű olvasója is. Elegendő beleolvasnunk az irodalom helyzetét, saját korát és társadalmát olykor a szociológus érzékenységgel faggató különböző szövegeibe, azt érzékeljük: költőnk, saját művészi megfontolásai és öngazolásai alapján körülhatárolja és egyben osztályozza is az olvasókat. A *Technika és költészet* írásában ekként fogalmaz: „Az önállóan olvasóknak, vagy általában műélvezőknek az tetszik, amit megszoktak, amit más is szeret, amiben nincs újság, meglepetés. Az ízlés bizonyos gyávasága ez”. Szabó Lőrinc noha bevallottan nem feltétlenül és mindenáron akar modern lenni (egy helyütt írja: „az igazi irodalom sohasem születik a modernség, a divat szándékával, de mindig új, eredendően új, örök regenerálódás”), s a modernséget egyébként sem a költői tárgy újszerűségében, a valóság technikai újdonságaiban, a zseniális eredetiségben ragadja meg, inkább az évszázados költőtársaktól ellesett fogások ismeretében, a szavak és a kifejezőmódok összjátékában, a „helyzetek és lélekállapotok milliárdféle lehetséges kombinációjának vegyelemzésében, a részletek organikus eggyé-formálásában” tudatosítja, nyilvánvalóan az általa le- és körülírt „művészi újszerűség” mezsgyéin járó olvasót tartja jó olvasónak. A *Divatok az irodalom körül* terjedelmesebb írásában olvashatjuk: „S az igazán hivatott kritikus és az az olvasó, akinek jó intuíciója van, az új terméknek, az új írónak nem mint újságnak, egyszerű különbözésnek, hanem mint többletnek, gazdagodásnak örül, hiszen számára az új mű teljes testi és lelki harmóniája jelenti azt az csodát – s nem azt az új divatot, új érdekességet –, amely egyedül érdemli meg és egyedül bírja maradandónak megőrizni az életét”. A fentebbi idézetben a meglepetés hiánya és a gyávaság (mely a „regenerálódást” nélkülöző, a korábbi nemzedékek, az egyes íróársak remekműveinek utánzásából származó művek létrejöttét, kockázat nélküli és távlattalan sikerességét eredményezi), azért válik külön-külön kulcsszóvá, mert a Baudelaire–Mallarmé–Valéry tengely mentén körvonalazódó modernség és meghökkentés bátorsága – Szabó Lőrinc perspektívájából nézve! – nem is oly túlságosan távoli múltra tekint vissza.

Amikor Szabó Lőrinc a *Költészet és optimizmus* című írásában feltérképezi a maga befogadó környezetét, számba veszi költészeti hagyományát és saját törekvéseit, egyfelől az önnön megélhető élettörténetét és megírható „fejlődéstörténetét” akadályozó kiúttalanságával

kénytelen szembesülni: „Harmincéves lehettem, amikor aztán ezzel az elégedetlenségemmel is elégedetlenkedni kezdtem. Untam, meguntam az örökös lírai siránkozást, az öngyilkosság és a mámoros elragadtatás közt hanyó-dó belső kilengéseket”; másfelől azt érzékeli, hogy nem állt rendelkezésére az európai modernségen pallérozdott szellemű, a kor életérzéseit és távlatait befogó réteg, amelyik pedig az ideális olvasójává válhatott volna: „Nyilvánvaló, hogy erős, nagy, jómódú magyar kultúrközéposztály, vagy ennek valamilyen ekvivalense kellett ahhoz, hogy a költészetem, amelynek pesszimizmusát, sőt részleges dekadenciáját nem tudom kétségbevonni, egyrészt igazán széleskörű megértésre találjon, másrészt az élet és az irodalom természetes kölcsönhatása révén átszíneződjék és harmonikusabb legyen”.

De hagyjuk most már azt a kérdést, hogy kinek ír az író, ki a feltételezett, az elképzelt, az író által ideálisnak tartott, és mindezen túl a valóságos olvasója! Tegyük föl inkább azt a látszatra szentségtörőnek tűnő másikat: mi történik akkor, ha az író olvasója: egyben önmaga? Ne arra az egyszerű és kézenfekvő esetre gondoljunk, amikor a műhelyében a szövegét előállító író a munkálás különböző fázisaiban olvassa, sokadszorra átírja, majd újra- és újraolvassa, az átírt részleteket össze-és egybeolvassa, s ne is arra az esetre gondoljunk, amikor az író a művét, mint André Gide a *Pénzhamisítók*at, saját szövege kommentárjával látja el, egészíti ki, hanem azt az esetet vegyük górcső alá, amikor az író évekkkel, évtizedekkel később válik kritikus olvasójává saját egykori szövegének. Hogy nem is az ördögtől való a gondolat, Szabó Lőrinc *Születésnapi ajándék* című írása kitűnő példa rá. „Nagy meglepetés a szívemben: örülök. Örülök, hogy élek, hogy legalább eddig éltem. Régóta nem éreztem ilyen könnyűséget, pedig ugyanakkor erősebben, biztosabban állok a földön. S mindez azért, mert rendeztem a múltamat: kijavítottam ifjúkorom hibás verseit. Nem lett volna jó valahonnan a túlvilágról esetleg egy egész örökkévalóságon át bosszankodva nézni vissza a földre, hogy milyen rendetlenség maradt utánam. Mert biztosan ott álltam volna – ott állanék – tehetetlen kísértetként minden könyvtárban, ahol előveszik a műveimet. Elképzelnem is szörnyű szorongás, hogy csakugyan ott vagyok, ott lebzselek, keringek az olvasó előtt és mögött, és sehogy se bírok jelt adni neki, nem tudom megkérni, hogy azt a verset így értem, azt a sort úgy, és hogy a harmadikon legyen szíves egyszerűen túllapozni, úgymint reménytelen az ügy”.

Szabó Lőrinc maga is döntőnek, örömtelinek, a születésnapi évfordulók számát figyelembe véve egyenesen megnyugtatónak tartja, hogy megélt egy bizonyos

életkort, amelyből vissza lehet – s mint a szövegből kiderül, szükséges is volt – visszatekinteni a múltba: a szövegjavítás szándékával. Szabó Lőrinc esetében ez a bizonyos életkor nem tűnik soknak, mindösszesen negyvenhárom év, mindazonáltal világosan a tudomásunkra hozza, hogy: „egy negyvenhárom éves férfinak egészen más a tudása, a kultúrája – de nem is ez a döntő: egészen más a látása, az érzékelése, a teste, a mirigyműködése, mint egy huszonkét évesnek”. Szabó Lőrinc már korábban is leírta az 1937-ben napvilágot látott *Könyvek és emberek az életben* címmel közre adott visszaemlékezésben: „Csodálatos és megnyugtató, hogy tanúságuk szerint mindig ugyanaz történik, hogy minden jó író tulajdonképpen mindent végiggondol, ha elég sokáig él hozzá...”.

Egy kis kitérőt kell tennem. Magam is úgy véltem, az egyik kedvelt francia protestáns író, André Chamson önéletrajzi kötetének – mely már a címével is zavarba ejtett: „*Il faut vivre vieux*”, magyarul: meg kell élni egy bizonyos kort – igézetében, valóban meg kell élni egy bizonyos életkort, hogy az íróember kellő távolságból tekinthessen vissza önmagára és életeseeményeire. Magam is egyfajta istentől kiérdemelt kegynek hittem, hogy egynémely írónak megadatik sokáig, legalább hetven-nyolcvan éves koráig élni. Persze bőségesen hozhatnánk példát a magyar és világirodalomból arra: nem feltétlenül kell biblikus kort megélni az önéletrajzi ihletű szövegek, a naplók és memoárok megírásához, mégis úgy véltem, egy bizonyos életkort (amely a történelmi koroktól és szociológiai körülményektől függően más és más x-szel kezdődhet) meg kell élni, hogy az „öregkori éleslátás” más optikából, érzékelésből, „mirigyműködésből” láttassa a szemléleti objektummá avatott életet és művet, műteremtő szándékot és az ifjúkori alkotásokat. Sőt, ahhoz is meg kell élni – legalábbis nekem meg kellett élnem – egy bizonyos életkort, hogy az ember észbe véssze azt az intést, melyet Nietzsche a *Hajnalpírban* megfontolásra ajánl: „a legnagyobb óvatosság volna ajánlatos az *öregkort* illetően és arra nézvést: hogyan ítéli meg a hajlott kor az életet, kivált azért, mert az öregség, akár az este, szívesen álcázza magát új és vonzó erkölcsiséggel (...). Nem ritka eset ugyanis, hogy az idős ember holmi nagy erkölcsi megújulás és újjászületés megszállottja lesz, és ebből az érzéséből kiindulva ítéli meg életművét és pályafutását, mintha csak most kezdene tisztán látni: és mégis, e jó érzés, e bizakodó ítéletek mögött nem a bölcsesség áll sugalmazóként, hanem a *fáradtság*”.

Különös dolog ez a fáradtság; számos ponton tetten érhetjük a napi gondokba, a szünni nem akaró politikai és irodalmi harcokba, szerelmi belharcokba belefáradt

Szabó Lőrinc panaszait: „Jó volna nekem végre olyan »sors«, amely »támogat«, és nem gáncsoskodik, ha már felismerte, hogy érdemes volnék rá” –, írja feleségének címzett levelében az 1940-es esztendőben. Ugyanakkor a versírás robotosa, húsz évvel korábban, egy 1924-es vallomásában, még fiatalos hetykeséggel, Németh László szavát kölcsönözve: az árral szemben úzás dölyfösségével mondta: „megértésre nem nagyon számítok, biztos vagyok magamban, csinálom, amit csinálnom kell, s csinálni fogom akkor is, ha teljesen egyedül maradok a magam igazával” –, ám az 1943-ban napvilágot látott *Születésnap ajándékban* már ekként vélekedik: „Úgy látszik, nagyon sietve dolgoztam fiatalon, sok szuggesztíó és sok felületesség csábított. A most véglegesen lerögzített verseken kellett volna még dolgozni egyenként három-négy órát. Ezeket az elmulasztott munkaórákat, igaz, most adtam meg nekik, most pótoltam a mulasztásaimat.” A fiatalkori kísérletezőkedv, túlfűtött szenvedélyesség, „sok szuggesztíó”, melyek mégis csak az alkotói lendületről, a duzzadó alkotóerőről és az ösztönös magabiztosságról árulkodnak, a negyvenéves férfinál, a sokizületi-gyulladás kínjaitól szenvedő költőnél elhamvadni látszik. E fiatalkori erényeket és hibákat fölülírva, a Nietzsche említette „újjászületés megszállottja” ellenben jóleső érzéssel nyugtázza a tisztánlátást, a szakmai tudást. „A régi verseknek számtalan része mutatja, hogy írójuk már fiatalon is tudott kész és végérvényes szövegeket teremteni. Időnkint, helyenkint, sőt nem is ritkán elérte mindazt, ami a kifejezés kvalitásában elérhető”. A távlatosság és a mesterségbeli jártasság megszerzése (az a magabiztos tudás, hogy nem csak „írtam magamat”, de látom is magamat, azt, aki felülről és távolból látja a magamagát író és fölülírja a maga verslenyomatát és versolvasatát), két fájdalmas tényezővel szembesíti a múltba visszahelyezkedőt. Egyfelől a „dekadens elemekkel”, az „élettragalmazásokkal” leszámoló, az önmagát és művét irodalmi „foglatossággá” tevő Szabó Lőrinc kénytelen-kelletlen tapasztalja meg, hogy a maga vállalta irodalmárkodás, költői mentalitás egy másfajta olvasóközönséget és olvasatot feltételez, mint amelyet szeretett volna. „Legjobban azt sajnáltam, hogy ez a tulajdonságom bizonyos határig és bizonyos értelemben elzár a néptől és polgárivá, »kultúrköltővé« tesz” – írja a *Költészet és optimizmusban*. Másfelől, e veszteséget tudatosítva, az is tudatosodik benne, hogy Damoklész-kardjaként ott lebeg a feje felett a műátírás és az önmagafölülírás „szorító feladata”, mert – reflexív költőről lévén szó – a halandóságot és időhatárokat feszegető túlélési álmok nem hagyják nyugodni, a halhatatlanságot kockára tevő restségével szembesítik folyton:

„Hányszor meghalhattam volna közben, hogy másról ne is beszéljünk, hát csak ama bizonyos téglá miatt is!”

Hogy jobban hiszünk egy bizonyos életkort megélt írónak önreflexióit és jóvátételeit, sikereit és kudarcait, korfestéseit és szellemi tornamutatványait olvasva, mint egy fiatalabbnak, abban Szabó Lőrinc maga is a kezünk-re játszik, amikor a következőket írja: „aki ezeket a verseket most és az elmúlt években átírta, az nem én vagyok, az nem a mai énem volt. Nem a mai tartalmam, lelkiállapotom. Az ősem végezte el a szükséges munkát, az az ősem, aki annak idején voltam s akinek – wordsworthi értelemben – az örököse vagyok: tudjuk, hogy a gyermek a felnőtt apja!” Szabó Lőrinc játszik: velünk és magával; delejez; evokál (ahogy a *Beszéd a költőkhöz* írásában értelmezi a szót: „csak az igazi, pontos kifejezés evokál, és az igazi, pontos evokálás, földidézés mindig egyszerű”); összeköttetést keres egykori és mostani alkotó-énje között; átlép az időn, kilép a jelenvalóság idejéből, hogy az időt megszüntesse, a konkrét időhöz köthető magából kiléphessen, s egy szakrális időben és térben magamagára találjon. A befelé irányuló mozgás, a múltból történő „előhívás”, az életesemények és magukat kellettő szavak közötti keresgélés és „kihámozás”, az élmény összes alkatrészeinek felidézése és átalakítása, a már megírt mű át- és fölülírása, véglegesítése – Szabó Lőrinc szavával élve –: a „bűvös munkát” alkotja. Azt, melynek során a művet átalakítva maga a költő is megváltozik (fordítva is igaz: a költő átalakulásával elengedhetetlennek véli a mű átalakítását; a halál fenyegetőzése elől a mű, a véglegesnek hitt, valójában soha le nem záruló mű terébe menekülést, hogy – Gide szavával élve – „biztonságba helyezünk valamit a halál elől”). A szövegek véglegesítésének szándéka ugyanakkor az életművön történő folyamatos munkálkodást is eredményezi; nem is annyira az észlelhető és felülírható hibák rettentik el, rettentik vissza a költőt, mint inkább a nem-írás, az írni-nem-tudás félelme.

Az öregkori éleslátással rendelkező költőt az a rémület fogja el az önmaga elé tartott tükörben megpillantva fiatalkori önmagát, hogy képtelen a „sok szuggesztív” felidezésére, birtoklására, a birtokbavétellel együtt járó élmények, az élmények „alkatrészeinek” megidezésére, mert már nem a zabolázhatatlan szuggesztíók, a delejező és szökni akaró élmények, a műhelybeli szavakkal birkózás feszültségei izgatják, hanem a dolgok költői birtokbavétele, művé átalakítása, saját fejlődéstörténetében a megszakítottságok, repedések eltüntetése, mivel helyette már a maga teremtette nyelv beszél, nem ő, hanem a szavak természete tükröződik vissza. Csakis egy bizonyos életkort megélt, költői szemléletében letisztult, nyelv által és nyelvben önmagát birtokló

költő beszél ekként, mint Szabó Lőrinc a *Beszéd a költőkhöz* című írásában: „Minden, ami a természetestől és igaztól eltér, tehát pl. a hagyományos »költői« magatartás neveléses pátosza, a sallangos nyelv, a cifra szóképzés és nyelvtan, a megmerevítő konvenció, a rímek és verszene erőltetettsége és minden ún. költői szabadság csak arra jó, hogy rontsa, piszkítsa, erőtlentse a vers tisztaságát, egyszerűségét, a hatás biztonságát és maradandóságát”. Az „örökös”, a pajkos, a megzabolázhatatlan, a szemlélt dolgokkal játszani merő gyermek meggondolatlanságait, utólagosan észrevett hibáit írja fölül, s bár elismeri, hogy az ő „tartalmát”, „lelkiállapotát” megjelenítő versek nyújtották azt az expozíciót, azt a kiindulási pontot, melyet megragad, s rajta keresztül visszafordul a múltba, a mű és önmaga átalakításának, végérvényesítésének szándékával, fenntartja magának a jogot, hogy a kiigazítás, a fölülírás révén eltüntesse a fiatalabbnak, akivel a halhatatlanságról kergetett túlélési álmaitól indítva megtett visszaúton találkozott. Meglehetősen rigorózus és önző, dicsőséget kisajátító és öntelt az a fajta viszonyulás, melyet Szabó Lőrinc képvisel másik-énjével, a wordsworthi értelemben vett örökösrel szemben: gesztusát a jövő, az utókor kritikus szemlélete, a saját halhatatlanságba vetett reménysége uralja. Persze e kijelentésnek csak akkor van komolysága, irodalmi hozadéka, ha figyelembe vesszük, hogy néhány ezer kilométerrel odébb, egy másik kis nemzet, birodalmi szétszaggatottságát tragikusan megelő nemzet fia, a huszadik századi költészet egyik legtalányosabb és legnagyobb alakja: Fernando Pessoa mit írt *A heteronimiáról* szóló fragmentumaiban az általa teremtett *én-kék* szövevényes összjátékáról: „Sem ennek a műnek, sem azoknak, amelyek követik, nincs semmi közük ahhoz, aki leírja őket. Írójuk nem ért egyet, de nem is helyezkedik szembe azzal, ami bennük van. Úgy ír, mintha diktálnának neki; mintha egy barátja diktálna neki, aki joggal kéri őt arra, hogy írja le, amit diktál, és érdekesnek találja – ámbár lehet, hogy csak barátságból – azt, amit a diktálás nyomán leír”.

3.

A *Születésnapi ajándék* című írást bevezető hosszú passzusból érdemes kiemelni azt a részt, mely a költőnél is különös hangsúlyt kap, amikor leendő elképzelt olvasójára utalva jegyzi meg: „sehogy se bírok jelt adni neki, nem tudom megkérni, hogy azt a verset így értem...”, hiszen – megint csak visszatérve egy pillanatra az olvasóhoz –, a Blanchot említette Valéry-féle „aggodalom” járja át, kész-teti kínosan precíz önvizsgálatra Szabó Lőrincet, misze-

rint nagyon is elképzelhető, hogy műveletlen olvasója „azt szeretné, ha olvasás közben a könnyedség válna cinkosává”. Nyomban felvetődik bennünk a kérdés: valóban ettől fél Szabó Lőrinc? Vagy netán attól, hogy az általa is észrevett, „jóvátételre” és kijavításra ítélt, kellő távolságból és költői tapasztalat birtokában „műgonddal” fölülírandó szövegekre nem áll azon kijelentése, hogy „egyedül bírja maradandónak megőrizni az életét”? Vagy esetleg attól, hogy bizonyos fokú átírás, felbontás, váza-újraformálás nélkül az a bizonyos költői halhatatlanság kerül veszélybe? S felvetődik az a másik kérdés is: a jelen részévé tett jövő, a nem-itt-lét állapotából, de a halhatatlanság biztos tudatában (ne feledjük, a könyvtárban kokettál a műveit lapozgató olvasóval), kísértéként visszajáró költő fél-e egyáltalán, vagy inkább arról van szó, hogy a – Németh László említette – magas fokú „mesterségtisztelet”, a tudatosság kerekedik fölül benne, mindegyre és mindhalálig? Domokos Mátyás cseppet sem titkoltan részrehajló, a mesterségét irigylésre méltó tisztelettel gyakorló költőt kitüntető tisztelettel megidéző írásában, a *Szabó Lőrinc könyvtárszobája* című esszéjében jegyzi meg: „A képek előtt az íróasztal, rajta a kis Erika táskairógép, amelyen Szabó Lőrinc véghetetlenül sok csi-szolgatás, igazítás és javítás után nyolcadrétre hajtogatott papírlapokra gondosan legépelte versei »végleges«, a valóságban azonban sose kész változatait”.

Szabó Lőrinc, miközben önelemző írásában maga jelöli meg pontosan, mely műveit – az első négy verseskötetét – illetően érzi úgy, hogy „egy egész örökkévalóságon át bosszankodva” nézne vissza a földre, s állna a könyvárakban „tehetetlen kísértéként” az olvasó mellett, a mű és hatása, az alkotó és utóélete sokizületi-gyulladáshozó kérdését vetette föl – Emmanuel Lévinas gondolatmenetét követve –: az író akar-e kortársa lenni saját sikerének, avagy a siker, a hírnév fényezését az utókorra hagyja? s mennyiben befolyásolja az „öregkori éleslátás, melyben feloldódik a fiatalkor valamennyi meggondolatlansága”? Olybá tűnik, hogy Szabó Lőrinc tudatos, sőt öntudatos költőként (azt állítja magáról, „kritikus is vagyok”), semmit sem bíz a vak véletlenre – s mivel bizonyos fenntartásai vannak az utókorral szemben, talán mert Gyergyaival együtt vallja: „a művész végleges képét nemcsak maga, nem is a műve, hanem az exegesis formálja” –, maga igyekszik saját ifjúkori alkotásainak hibáit fülön csípni, fölülírni, Lévinas szavával a „meggondolatlanságokat” feloldani, vagy miképpen maga írja körül pontosan a feladatot: „Fel kellett bontani az alkotórészeiket, megolvasztani a szöveget, visszaidézni az eredeti lelkiállapotot, amely sugallta őket, s úgy kellett újraönteni az öntvényt. (...) újra meg kellett formálnom egy-egy szép vázát, ame-

lyen láthatatlan vagy nagyon is látható repedések húzódtak”. Szabó Lőrincnek nincs semmiféle illúziója afelől, hogy a kései korok olvasói „úgyis számontartják” az első négy kötetben fellelhető előnyöket és hibákat, sőt, e kijelentést egy nyelvi fordulattal – tudatosságra jellemző módon – esztétikai síkra tereli: „számontartja a többi, a későbbi, az, ami jó, ami igényli az előzményt, az expozíciót”. Végére nem is az olvasó felől közelít a gondolatban felmerült műmegtagadás helyett az átírás kényszeréhez, mivelhogy „a halálom utáni jövőnek nem parancsolok”, hanem a felismerést követő belső, szorító feladat veszi rá a versek újratelemzésére: „hogy most már eltűnjék róla a repedés, a gondolati törés, amelyen át elfolyik, elillan a víz, a párföm”. Semmi kétség, hogy a költői tudatosság, az esztétikai igényesség, a MŰ-teremtéssel szembeni alázat, az öregkori éleslátásból fakadó önkritika és önfelegyelem, a fiatalkori élménykifejezések fonálának újbóli felvétele, az önmagához való hűsége készítette Szabó Lőrincet a módosítások megtételére. Németh László a mesterséggyakorlás lehetőségein és formáin töprengve, mint mindig, bátran szembenéz mások írói allűrjeivel és összeveti azokat a sajátjaival, s kegyetlenül őszinte, a szemügyre vett írói alapállás és alkotásmód leglényegét érintő kijelentést tesz Szabó Lőrinc „bebalzsamozási készsége” kapcsán, mely hol irigylésre méltónak, hol elidegenítőnek tűnik előtte: „Ő azonban az örökkévalóság, a nagy tapasztalatból lemerő törvények felől nézte – nemcsak az irodalom lehetőségeit, törekvéseit, de a maga érzéseit is: mi az, aminek reménye lehet a fennmaradásra, s mi az, aminek nem. Én szegyeültem volna, ha valamit, amit most fontosnak tartok, le nem írok csak azért, mert a századok akusztukája azt eltorzítja vagy elnyomja majd”. Semmi kétség afelől sem, hogy Szabó Lőrinc maga is úgy véli, egyedül a mű, az életmű létrehozója adhat értelmet és igazságot a maga teremtette műnek, teljes az egyetértés e tekintetben Maurice Blanchot-val, aki azt írja egy helyütt: „...az ember a halála felől létezik, szorosan odaköti magát a halálához, olyan kötelékkel, melyről ő ítél, megcsinálja a halálát, halandóvá teszi önmagát, és ezáltal szerzi magának a képességet arra, hogy létrehozzon, s hogy értelmet és igazságot adjon annak, amit létrehozott”.

4.

Szabó Lőrinc – akire leginkább az jellemző, ha felkap egy gondolatszálát, sosem ejti el, véletlenül sem, türelmesen felfejti, kedvére gombolyítja, színezi és sző vele, s igyekszik el is varrni nyomtalanul a szövetben eldu-

gott szálvéget – a *Születésnap ajándék* című írásában is visszatér a kiindulóponthoz: a képzeletbeli könyvtárban kompaktnak látni kívánt életművét forgató olvasóhoz, s az olvasók szürke és meghatározhatatlan tömegéből kiemel egy speciális egyedet: a filológust. Kinek maga elé képzelt alakja, berzenkedései és ellenvetései mindvégig jelen vannak a szövegben, miként levél címzettje az árkusra sorait körmölő levélíró előtt: egy fiktív térben fantom –; kilép önmagából és felveszi a másik köntösét, hangját, próbálgatja: magát és a másikat, párbeszédbe bonyolódik, vitába keveredik, valójában mindig önmagával, végül, mintegy a vitát lezárva, együttműködési ajánlattal hozakodik elő: „A filológus, ha kedve tartja, s ha megérdemlem, így is dolgozhat majd a régi és új variánsokkal, összevetésekkel: sőt most dolgozhat csak igazán velük”.

Nincs abban semmi rendkívüli és meglepő, hogy a saját művei keletkezését, átalakulását, leértékelődését – csak a többiekhez, a később írottakhoz viszonyítva: leértékelődését –, retusálását, az első négy kötetben észlelt „szándéktalan homály, értelmetlenség, aránytalanságok” eltüntetésénél jelenlétét, önmagáról kialakított és felülírt olvasatát elének tárva folyamatos párbeszédet folytat: hol önmagával, hol a könyvtárban műveit elővevő olvasójával, hol a múlt meghamisításának vádját hangoztató kritikus-filológussal. Magát ismételve, magát újból és újból pörére vetkezve jegyzi meg: „Írtam, »magamat«: azt, ami velem történt, a fejlődéstörténetemet, ami végeredményben az egyetlen igazi témája minden lírikusnak. Megírtam tehát, versekben, további nagy kötetekben, egy többfelvonásos, egy sokfelvonásos drámát, amellyel – hogyis mondjam csak? – megvagyok, meg lehetek elégedve”. Az örökös csiszolgatás és „bebalzsamozási” készítés, melyek szüntelen tudati éberséget, műteremtés közbeni önvizsgálatot, kifelé terjeszkedést: olvasást, műfordítást, más hanggal elvegyülést és ezzel párhuzamban állandó befelé fordulást, reflexivitást feltételeznek, sohasem tehetik megelégedté a műteremtőt: ezt látszik igazolni a műátírás kényszerre is. Hogy önmagát mennyire a jövőbeli olvasó szemével méricskéli, mily’ fokon igyekszik megkönnyíteni számára a művei befogadását, nyilvánvalóvá válik e magyarázatból: „Tulajdonképpen rajzokat tisztítottam meg fölösleges, kusza, tehát értelemzavaró vonalaktól, hiányos és így értelmetlen vonalakat egészítettem ki vagy húztam meg helyesen, úgy ahogy az összkép követelte”. Szabó Lőrinc törekszik a műteremtés és szöveggel birkózás révén történő önmegmutatás bonyolult pszichológiai és létfilozófiai gesztusainak egyszerűsítésére, a jelkódolás- és dekol-

olás egyértelműségét, zavartalanságát zavaró buktatók kiküszöbölésére, evégett szeretné egy értelmezői logikával és lendülettel megragadni (és megragadtatni) műteremtése menetét és végsőnek hitt eredményét. Érdemes felidézni, amit Musil mond egy helyütt az igencsak testes *Naplójában*: „A műalkotás nem olyan, mint *egyetlen* lendületes vonal, hanem mint az, amelyet meg-megújuló nekirugaszkodásokkal húzunk. Nem állandó, hanem ugrásokból áll, amelyek a figyelem küszöbe alatt maradnak, vagy akár besugárzanak a specifikus jellegbe. – Ezért is a törekvés, jól megragadni valamit egy aktussal!”

A műátírás és önfelülírás természetrajzát magán viselő belső polémia – mely a szakmai műhelymunkát és a szabadjára engedett *én-kék* egymásnak feszülését vetíti elénk, külső szemlélők elé, észrevétlenül is belevonva a polémia sodrásába – számos irodalomelméleti kérdést vet föl, sőt, hamarabb vet föl, mint nem is egy a – Thomas Bernhard szavával élve –: „divatba jött hivatkozástekintélyek” közül: a szerzőség és szövegalkotás, az intertextualitás és utolsó kézirat, a recepció és hermeneutika terén. Elég csak kiemelni efféle mondatokat: „Nem vettem vagy örököltem, én teremtettem őket. Azt csinálók tehát velük, amit helyesnek tartok”, hogy a szerzőség; vagy: „Ahogy tettem, úgy tennék akkor is, ha az első költő volnék a világon, aki változatokat ad ki. De nem én vagyok az első. (...) a legtisztéletreméltóbb írók végtelen sora dolgozta át már a verseit, csak nem feltétlenül tud róla olvasó és kritikus: mi rendszerint már az iskoláskönyvekben is a végső variánsokat kapjuk a klasszikus szövegekből”, hogy rögtön a recepcióelmélet sűrűjében találjuk magunkat. Szabó rendkívül körültekintően és következetesen jár el szövegfelülírási gyakorlatának magyarázata közben: öntudatosan érvel és mások ismert vagy kevésbé ismert példájára hivatkozva illeszti saját tevékenységét a szellemi teremtés folyamába; olvasói pozíciójában újraértelmezi egykori szándékát és eltöpreng az utolsó javítás, a végső szövegváltozat elméleti kérdésén. Ez az évtizedekkel későbbi visszatekintés a múltbeli alkotásra, ez a „lelkiismereti munka”, mely az újraolvasást kikényszeríti, saját szövegeinek egyfajta „szakértőjévé” teszi a szerzőt, vagy ahogy Maurice Blanchot állapítja meg egy helyütt *Az irodalmi térben*: „Ez a fajta olvasás – a mű keletkezésénél való jelenlét – átalakul, és kritikai olvasássá válik, amellyel a szakemberré lett olvasó faggatja a művet, hogy megtudja, miként jött létre, megalkotásának titkairól és körülményeiről kérdezi, aztán pedig szigorúan megvizsgálja, hogy megfelel-e ezeknek a körülményeknek stb. A szakértővé lett olvasó olyan, mint egy visszájára fordított szerző.”